

Iz ruralne prošlosti

UDK 314:316.334.55(497.5)=214.58(091)
Prethodno priopćenje

Odnos seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910.

Danijel Vojak

Bregana, Hrvatska

e-mail: magdvoj@yahoo.com

SAŽETAK Cilj je ovoga rada istražiti odnos domicilnoga, većinskog seoskog i romskog stanovništva na prostoru Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1900. do 1910. godine. Istraživanje se temelji na analizi rukopisne zbirke Arhiva Odbora za narodni život i običaje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, dnevnih listova *Obzor* i *Riječki novi list* i tjednika *Dom* te relevantne literature, a korišteni su i podaci popisa stanovništva. Glavni je metodologijski nedostatak ovih izvora što su njihovi autori isključivo Neromi. Podrobna raščlamba *lege artis* omogućuje, međutim, izvođenje valjanih zaključaka. Istraživanje odnosa seoskog stanovništva i Roma dio je nužnih znanstvenih napora za upotpunjavanje spoznaja o povijesti i kulturi romske manjine na području Hrvatske. Odnos tih dviju zajednica obilježilo je međusobno nepovjerenje izazvano praznovjerjem domaćega seoskog i društvenom zatvorenosti dijela romskog stanovništva. Seosko stanovništvo doživljavalo je Rome lukavim varalicama i lopovima, a međusobno rodbinsko povezivanje društvenom sramotom (tabuom). Stalno naseljeni Romi otvorenije su komunicirali sa seoskim stanovništvom, obavljali različite obrtničke i trgovačke usluge te preuzimali dio lokalnih običaja i tradicije. Seosko stanovništvo izrazito je negativno doživljavalo i s velikim se predrasudama odnosilo prema nomadskim Romima, koje je smatralo potpunim strancima na svome području. Zbog svoje zatvorene društvene organizacije, nomadski su Romi komunikaciju s mjesnim stanovništvom svodili na najnužniju (službenu) mjeru, i najviše su sumnjičeni za nasilne prijave i lopovluk.

Ključne riječi: Romi, domicilno seosko stanovništvo, međusobni odnosi, povijest, Hrvatska i Slavonija.

Primljeno: 28. lipnja 2004.

Prihvaćeno: 1. prosinca 2004.

1. Predmet, cilj i problemi

Romi su na prostoru Hrvatske* živjeli poglavito u seoskim područjima, pa znanstveno proučavanje povijesti tog stanovništva mora uzeti u obzir njihov odnos s većinskim seoskim stanovništvom. Predmet je ovoga rada odnos domaćeg seoskog i romskog stanovništva na prostoru Hrvatske i Slavonije u razdoblju od 1900. do 1910. godine, točnije u ovom se radu iznosi rezultate istraživanja dvaju problema u tom razdoblju:

1. Kakav je bio položaj Roma na seoskim područjima Hrvatske i Slavonije?
2. Kakvi su bili odnosi seoskoga i romskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji?

Prvi problem obuhvaća analizu svagdašnjeg života Roma u seoskim područjima, tj. kako su se romska zanimanja i način života uklapali u seosku društvenu zajednicu. Drugo pitanje obaseže raščlambu načina kako je većinsko seosko stanovništvo doživljavalo Rome i kako se odnosilo prema njima, a ponajprije je li postojala razlika u percepciji i odnosu spram domaćih (stalno naseljenih) i nomadskih Roma, u načinu komuniciranja i mogućnosti međusobnog rodbinskog povezivanja. Taj problem nalaže i analizu načina kako su pripadnici romske etničke zajednice doživljavali i odnosili se prema seoskom stanovništvu.

Analiza se temelji na istraživanju arhivske građe, podataka popisa stanovništva od 1880. do 1910., novinskih napisa i literature. Nedostatak znanstvenih radova istraživače povijesti romske manjine na prostoru Hrvatske nužno upućuje na interdisciplinarnu pothvate. Ovaj je rad jedna mogućnost istraživanja odnosa domicilne seoske i romske zajednice, radi boljeg razumijevanja povijesti romskog stanovništva u Hrvatskoj. Zamišljen je kao *case study* u istraživanju povijesti romske manjine u Hrvatskoj, i to: analiza odnosa romskog i domicilnog seoskog stanovništva u određenom razdoblju (1900. do 1910.) i na omeđenu prostoru (Hrvatska i Slavonija). On je znanstveno promišljanje mogućnosti valjanijeg proučavanja romske povijesti i kulture u Hrvatskoj, jer u hrvatskoj znanosti ne postoji cjelovita sinteza povijesti Roma, a preduvjet je njezina nastanka istraživanje brojnih pitanja. Bitno je metodologijsko ograničenje što su autori svih izvora na kojima ovaj rad počiva Neromi. Nužna su daljnja istraživanja, u proširenu vremenskom i prostornom horizontu, a ovo valja shvatiti jednim znanstvenim modelom proučavanja povijesti i kulture Roma u Hrvatskoj.

2. Metodologija istraživanja

Nepostojanje povijesnih izvora o Romima na prostoru Hrvatske nalaže posezanje za drugim izvorima. Zato je u pripremi ovoga rada obrađena rukopisna zbirka Arhiva Odbora za narodni život i običaje (dalje: Arhiv Odbora) i njegove publika-

* Rukopis iz kojega je proizišao ovaj rad u redakтури je skraćen i strukturiran. Redakтуру je obavio A. Petak.

cije *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (dalje: *Zbornik*) za razdoblje 1900.-1910. Odbor¹ je osnovan potkraj prosinca 1888. na poticaj predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Franje Račkoga, kako bi prikupljao, upoznavao i proučavao građu o tradicijskoj kulturi južnih Slavena. Urednici *Zbornika* u razdoblju od 1900. do 1910. bili su Antun Radić i Dragutin Boranić. Radić je napisao program za sakupljanje građe kojeg je nazvao *Osnova*, a ona ima i rubriku o ciganima. Radić (1997.: 40, 81) savjetuje sakupljačima da u toj rubrici pišu: »ima li ciganâ, koji *stalno* u selo ili u blizini sela dolaze, ili su baš naseljeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češljaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš sviet i po kakom poslu? Kako je sviet s njima? Žene li se možda naši s ciganima, ili cigani s našima? Što se još o njima zna? Je li tko možda naučio njihov jezik? Pa kaki je to jezik? Je li narod poprimio koju riječ od ciganâ?«. Budući da su sakupljači građe o narodnom životu u opisivanju seoskih područja pisali i o romskoj etničkoj zajednici, ovaj je izvor vrlo važan za istraživanje povijesti Roma.

U radu se rabe podaci iz popisa stanovništva Hrvatske i Slavonije provedenih od 1880. do 1910., s naglaskom na zadnja dva popisa (1900. i 1910.). Popisi stanovništva omogućuju uvid u broj i prostornu naseljenost Roma, i njih treba usporediti s podacima o većinskom seoskom stanovništvu. Dva su nedostatka popisa stanovništva: nesustavna metodologija popisivanja romske manjine (npr. pribrajanje Roma govornika rumunjskog jezika rumunjskoj narodnosti) i nomadski način života Roma (Popis žiteljstva 1910.: 52; Popis žiteljstva 1880.: 7.; Fancev, 21. 11. 1912.: 3). Iako zbog toga rezultate popisa stanovništva treba rabiti s oprezom, oni su veoma kvalitetan izvor podataka o romskom stanovništvu.

Treći izvor čine napisi o odnosu seoskoga i romskog stanovništva u dnevnim listovima *Obzor* (50 priloga) i *Riječki novi list* (33 napisa) te tjedniku *Dom* (devet napisa). Ti su listovi, dakle, u razdoblju od 1900. do 1910. često objavljivali vijesti o percepciji i odnosu seljaka i Roma. Analiza pokazuje da najviše tih članaka imaju negativan predznak, a autori svih su Neromi.

3. Položaj Roma u seoskim područjima Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910.

Fancev 1912. piše kako su na prostoru Hrvatske i Slavonije početkom 20. stoljeća živjele tri romske plemenske skupine: *Kolompari* (romski nomadi, govore ciganskim jezikom s očuvanim indijskim narječjem, a bave se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom), *Koritari* (sjedilačko pleme, govore rumunjskim jezikom, nose cigansku odjeću) i *Drobni kovači* (sjedilačko pleme, trgovci konjima i

¹ Do danas je Odboru mijenjan nekoliko puta naziv: *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* (do 1928.), *Odbor za folklor* (1928.-1953.), a naziv *Odbor za narodni život i običaje* nosi od 1953. do danas (Mohorovičić, 1988.: 5).

glazbenici, govore umjetnim – »gegavačkim« jezikom) (Fancev, 18. 11. 1912., br. 267.: 3; 19. 11. 1912., br. 268.: 3). Viktor Horvat, jedan od autora odrednice o Romima u *Hrvatskoj enciklopediji*, tragom radova Rade Uhlika, iznio je da su u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća obitavala romska plemena: *Turski Cigani* (u gornjem Pokuplju, Baranji i Bačkoj, govore arhaičnim ciganskim jezikom), *Rumunjski Cigani* (razlikujući među njima stalno naseljene Cigane u istočnoj Hrvatskoj i Srijemu i nomade-čergare na prostoru od Podunavlja do Podravine, a ove skupine govore poluromaniziranim romskim narječjem) i *Karavlas* (u gornjoj Posavini i Lici, govore rumunjski jezik, no upitna su njihova romska obilježja). Razvidno je: na području Hrvatske od kraja 19. do polovice 20. stoljeća bilo je nekoliko romskih plemena, koja su se razlikovala u načinu života, običajima i govornom jeziku (Horvat, Skok, Širola et. al., 1942.: 749).²

Nizom naredba Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade od druge polovine 19. stoljeća romsko kretanje i prosjačenje strogo je nadzirano, posebice pri ispostavljanju isprava (dozvola) za kretanje i ulazak na područje svake općine. Potkraj 19. stoljeća doneseno je više mjera za kolonizaciju Roma u ugarskom dijelu Monarhije, npr. 1893. proveden je popis Roma, svaka je općina morala voditi brigu o njihovom broju i kretanju. No, i dalje je znatan broj Roma zadržao nomadski način života, čime je poticao državne i lokalne vlasti na strožiji nadzor (Vežić, 1884.: 93-95.; Smrekar, 1902.: 323-330; Fancev, 21. 11. 1912.: 3; Gundrum, 1914.: 262-263).³

Broj Roma kretao se od 3.482 (1880.) do 12.267 (1910.), te činio oko 0,3% populacije Hrvatske i Slavonije. Većina Roma živjela je u seoskim područjima istočnih županija, npr. Srijemskoj (županijski i vinkovački kotar) i Virovitičkoj (osječki kotar), a najmanje u Ličko-Krbavskoj i Modruško-Riječkoj županiji. Manje od 5% romskog stanovništva živjelo je na području gradova, a najbrojniju romsku gradsku populaciju u tome je razdoblju imao Karlovac. Analiza podataka popisa stanovništva pokazuje također kako je početkom 20. stoljeća romsko stanovništvo bilo katoličke i pravoslavne vjeroispovjesti, mlade dobi i velikim dijelom nepismeno (Vojak, 2004.: 722-726).

² Razlikovanje Roma prema načinu života (sjedilački ili nomadski), jeziku i zanimanju, primjenjuje se i danas te ocrta različitost romskih skupina na području Hrvatske. Neki znanstvenici danas u Hrvatskoj dijele Rome u dvije skupine: Bajaše i Rome koji govore indoeuropski jezik »romani chib«. Bajaši su podrijetlom iz Rumunjske i Mađarske, govore ljmiba »d bajaš jezikom« (bajaški dijalekt starorumunjskog jezika), a bavili su se i obrađivanjem drva (npr. koritarstvom). Drugoj skupini Roma pripadaju druga plemena, npr. Kanjari, Kaloperi, Haškalije, Kalderaši, koji se bave trgovinom, obradom kovina i glazbom. Iz toga se može zaključiti kako današnji Romi-Bajaši potječu od Koritara, a današnji Romi koji govore »romani chib«, vjerojatno, dijelom vuku podrijetlo od Kolompara (Pongrac, 2003.: 83-84).

³ Više o povijesti Roma na području Hrvatske vidi u radovima: Hrvatić, Ivančić, 2000.: 251-266; Hrvatić, 1996.: 913-933; Štambuk, 2000.: 197-210. Bibliografije radova o romskom stanovništvu objavili su: Andrejić, 1970.: 209-270; First-Dilić, 1985.: 99-106; Radović, 2000.: 337-344.

Podatak da je otprilike 95% Roma živjelo u ruralnim područjima (tablica 1.) dodatno sugerira istraživanje njihovih ekonomskih, društvenih i kulturnih odnosa s domaćim seoskim pučanstvom.

Tablica 1.

Broj Roma na području Hrvatske i Slavonije, 1880.-1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.		1880.	1890.	1900.	1910.
<i>Županija Lika-Krbava</i>	13	6	5	9	<i>Županija Varaždin</i>	41	53	161	316
Kotari	13	6	5	9	Kotari	38	24	150	316
Kotar Brinje					Kotar Ivanec	22	4	9	36
Kotar Gospić	6	6	5		Kotar Klanjec	11		22	
Kotar Gračac					Kotar Krapina				8
Kotar Korenica	7			9	Kotar Ludbreg	5	14	23	175
Kotar Lapac donji					Kotar Novi Marof		6	1	
Kotar Otočac					Kotar Pregrada				21
Kotar Perušić					Kotar Varaždin			81	62
Kotar Senj					Kotar Zlatar			14	14
Kotar Udbina					Grad Varaždin	3	29	11	
Grad Senj					<i>Županija Bjelovar-Križevci</i>	79	105	1122	1752
<i>Županija Modruš-Rijeka</i>	63	112	69	229	Kotari	77	103	1122	1732
Kotari	63	112	69	229	Kotar Bjelovar	14	24	349	223
Kotar Crikvenica					Kotar Čazma			24	162
Kotar Čabar				1	Kotar Garešnica		1	7	88
Kotar Delnice		48	5	48	Kotar Đurđevac	5	34	263	424
Kotar Ogulin	40	18		47	Kotar Grubišno polje		5	89	146
Kotar Slunj	1	14			Kotar Koprivnica	18	13	329	525
Kotar Sušak			5		Kotar Križevci	22	25	40	153
Kotar Vojnić	17	21		46	Kotar Kutina	16	1	21	11
Kotar Vrbovsko	5	11	59	87	Gradovi	4	2		20
Grad Bakar					Grad Bjelovar				2
<i>Županija Zagreb</i>	354	574	601	1610	Grad Koprivnica				
Kotari	317	531	540	1419	Grad Križevci	4	2		18
Kotar Dugo Selo			16	63	<i>Županija Požega</i>	212	211	183	274

	1880.	1890.	1900.	1910.		1880.	1890.	1900.	1910.
Kotar Dvor	3		2		Kotari	211	205	183	260
Kotar Glina	26		1	69	Kotar Brod	114	147	74	154
Kotar Jaska	21	47	93	104	Kotar Daruvar	8	27	57	80
Kotar Karlovac	71	59	64	164	Kotar Nova Gradiška	45	24		10
Kotar Kostajnica	8			18	Kotar Novska			46	7
Kotar Petrinja	2	44		104	Kotar Pakrac	6	7	6	
Kotar Piskarovina	32	129	98	205	Kotar Požega	38			9
Kotar Samobor	36	12		120	Gradovi	1	6		14
Kotar Sisak	6	105	60	19	Grad Brod	1	6		12
Kotar Stubica				55	Grad Požega				2
Kotar Sv. Ivan Zelina		43	8	84	Županija Virovitica	677	1019	2053	2961
Kotar Velika Gorica	84	67	108	235	Kotar Dakovo	115	289	522	607
Kotar Vrginmost	28	21		15	Kotar Donji Miholjac	17	110	112	305
Kotar Zagreb		4	90	164	Kotar Našice	173	241	337	502
Gradovi	37	43	60	191	Kotar Osijek	158	241	559	764
Grad Karlovac	37	43	60	191	Kotar Slatina	25	80	332	431
Grad Petrinja			1		Kotar Virovitica	189	58	191	352
Grad Sisak					Grad Osijek	3		7	17
Glavni grad Zagreb	1	13	4	16					
Županija Srijem	2012	2758	3001	5043	Kotar Županja	443	694	733	1138
Kotari	2002	2737	2953	4983	Gradovi	10	21	48	60
Kotar Ilok	44	91	180	278	Grad Karlovci			11	
Kotar Irig	41	105	73	66	Grad Mitrovica	10	13	37	60
Kotar Mitrovica	28	110	37	174	Grad Petrovaradin		8		
Kotar Ruma	182	273	332	430	Grad Zemun	27	42	1	40
Kotar Stara Pazova	152	257	239	598					
Kotar Šid	191	161	90	241					
Kotar Vinkovci	438	604	769	1014	Ukupno kotari	3396	4737	7075	11.909
Kotar Vukovar	178	228	201	459	Ukupno gradovi	86	156	132	358
Kotar Zemun	305	214	299	585	Ukupno kotari i gradovi	3482	4893	7207	12.267

Izvori: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905.: 24-35; Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906.-1910.: 23-24.

4. Položaj Roma u seoskim područjima Hrvatske i Slavonije

Seosko je stanovništvo činilo devet desetina ukupnog stanovništva Hrvatske i Slavonije od 1900. do 1910., a ono je prema popisu iz prosinca 1910. brojilo malo više od 2,6 milijuna stanovnika (Šidak, Gross, Karaman et. al., 1968.: 139, 140; Popis žiteljstva 1910.: 52). Prevladavala su sitna i mala seljačka gospodarstva (1895. 44% gospodarstava do pet jutara i 47% gospodarstava veličine od 5 do 20 jutara) sa slabom tržišnom orijentacijom (Maticka, 2002.: 180-182). Seljački je posjed bio opterećen porezima, nedostatan mehaniziran, izložen prirodnim nepogodama, slabo prometno povezan, a sve je to bilo uzrokom pojačana iseljavanja iz sela i emigriranje (Šidak, Gross, Karaman et. al., 1968.: 227.; Mirković, 1985.: 22.-25.; Bilandžić, 1999.: 24.). Tome valja dodati kako je 1900. otprilike 54% stanovništva Hrvatske i Slavonije nepismeno (Leček, 1993.: 133).⁴ Dio Roma vodio je sjedilački način života, a drugi dio je i dalje održavao nomadski način života. Romi nisu naseljavali seoska područja u velikom broju – broj je ovisio o broju obitelji koje su se odlučile stalno naseliti.

Ekonomski odnosi romske manjine i seoskog stanovništva bili su vrlo zanimljivi. Romi su svoja zanimanja prilagođavali potrebama domaćih seljaka te izrađivali željezne i drvene predmete poput korita, kotlova, sjekira, svrdla, lanaca (Novaković, Arhiv Odbora, sign. 110c.: 541., 543.-546.; Tomec, Arhiv Odbora, SZ 18: 209.-210.; Lang, 1912.: 204.-205.). Romska su zanimanja privukla pozornost seoskog pučanstva. U Podravini su, tako, seljaci smatrali kako su Romi »dobri kovači i dobri koritari. Kad im se naznaču koja zamašna vrba ili topola, onda ti je cigo veseo do Boga. Za nekoliko dana je posjekao i nasjekao stablo, trupce razbio u komade i počeo dubsti korita, koje poslije proda za nekoliko novčića« (*Podravac*, 29. 4. 1902., br. 7.: 3.).

Jedno od najčešće spominjanih romskih zanimanja bilo je trgovanje konjima i svinjama. Novaković za romsko pleme Čergaše ističe: »najviše se bave trgovinom s konji... Konjski trgovci su dobri, ni jedan Talijan nezna bolje tržit s konji od nj. Kod kupnje, najde i najmanju falingu, a kad prodaje, nije se rodio ko bi zna konje bolje pofalit od njega« (Novaković, Arhiv Odbora, sign. 110c.: 549/1, 550). Slično primjećuje Lovretić (1897.: 371.): »ciganin mora imati kola, lipo okovana i lagana, i makar jednoga koña. To je njegovo imanje. Rođen je trgovac s koñima, pa to mu je uz sviranje najmiliji posao. Jeftino koña kupi, jer nade na ñem i najmanju manu ili falinku, a dobro će ga prodat, jer niko ga ne će pofalit, ko ciganin«. Rome se je često doživljavalo osobito spretnim trgovcima. To potvrđuje i *Dom* (1.

⁴ Iznimno težak položaj seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji opisuje 1909. autor pod pseudonimom *Dn.* u *Obzoru* (25.12. 1909., br. 355.: 18, 19): »doista tužna je slika našeg naroda – naše biedne domovine Hrvatske, gledajući propast na svim područjima našeg kulturnog života ... dok nas drugi narodi poplavljuju, a naš seljak ostavlja svoju domaju i u tudjini traži koricu kruha«, a razloge takvom položaju vidi u neracionalnoj i zastarjeloj obradi zemlje, subjektivnim manama (npr. lijenost, rasipnost) i neobrazovanosti, oni dovode do zaduživanja, ekonomskog propadanja i emigracije.

7. 1900., br. 13.: 8-9): »svatko od vas zna, da i naš cigo dobro pazari i voli pazari-ti, nego u šake pljunuti, da prostite... Nitko mi ne će poreći, da cigo rado trguje i dobro trguje. ... Zašto cigo trguje, a ne ore i ne kopa? – Evo zašto: Ako hoćeš što privriediti oranjem i kopanjem, moraš zasukati gaće i rukave, pljunuti u šake i uz-nojiti se do kože. A toga se cigi ne će. Lakše je kupiti kljuse, pa čekati zgodu, dok se nadje kakova budala, ili da se desi sreća, pa prodaj opet kljuse za nekoli-ko forinti više... A zgoda će i sreća doći, jer je sliepa, a u svijetu ima svakakvih ljudskih tikava, osobito na velikom sajmu (vašaru)... A koliko ti sreća ne pomaže, dao ti je Bog jezik, a na njem, hvala Bogu, nema ni dlake, ni kvrge, ni čira. Go-vori, klopoći, maži, laži, prodaji i vragu dušu... Eto, to vam je ciganska trgovina«.

Posebnu skupinu činili su Romi zabavljači. Romsko sviranje, plesanje i proricanje bilo je dio seoskog društvenog života. O proricanju Lovretić (1902.: 120.) je zapi-sao: »vračare obično su *ciganke*. Ne znam, da ima u Otoku druge vračare, a ni-sam čuo ni da koja otočka ciganka vraća. Ali zato kad prodju selom banatski ci-gani *čergaši*, zaredaju ciganke od kuće do kuće, a seljaci jatom'ce hrle, da čuju sreću svoju. Ciganke vraćaju *kartama*. Razastrve karte, pa govore, a sve onako, da se možeš odma sititi, da ima ništa slično, što si doživio. A da i nije ništa ona-ko, kako naši žele, opet oni tako slipo viruju vračari, da bi se zakleti, da je sve onako, kako jim je kazala«. Opis jasno pokazuje kako su i Romkinje uspijevale zarađivati zajedno sa svojim muževima. One su bile istaknute i u prošnji, a na-ročito u gatanju, gdje su pokazivale izuzetnu umješnost u obmanjivanju (varanju!) domaćega seljačkog stanovništva, koje je to svojom lakovjernošću i naivnošću omogućivalo. Romi »muzikaši« bili su neizostavan dio svadbenih običaja. Vje-roučitelj Valentin Cajnko piše da u Pitomači »kod velikih zapojaka dogovore se (otac s mladencima, D. V.) kad će na vjenčanje i hoće li biti na 'mužiku' dudaši ili cigani. Dan prije svadbe ('pred svati') idu u večer u 'cimer', a ide budući zastav-nik, svatovski starješina i mladoženja (a dudaši ili cigani ih prate) ... ako idu pješke, to prvi stupa zastupnik... on (zastavnik, op. D. V.) mora u opće uvijek tan-cati, makar sâm. Za njim idu dudaši ili cigani« (Cajnko, 1896.: 180, 182).

Razvidno je da su Romi bili sastavnim dijelom ekonomskog (kao obrtnici i trgov-ci) i društvenog (npr. kao zabavljači-glazbenici, plesači, proricatelji) života seoske zajednice. Izradom željeznih i drvenih oruda, trgovinom i zabavljanjem, oni su na određeni način zadovoljavali potrebe sela za takvim proizvodima i uslugama. Ta-ko su Romi postali dio seoske zajednice u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. sto-ljeća. Zabavljačkim su, pak, uslugama, Romi u seosku kulturu unijeli neke ele-mente vlastite kulture.

No, neka su romska »zanimanja« izazivala burne negativne reakcije. Najčešćim se romskim zanimanjem navodilo prosjačenje, a domaći je puk čestim njihovim za-nimanjem smatrao varanje i krađu. Juraj Božičević ovako opisuje način romskog prosjačenja u selima ogulinskoga kotara: »...kad dõjde-ciganica u kući, onda joj daš jalicu, grebene, rogle, popečak, sikiru ili ča drugo, da ti to ñezin čovik popra-vi. Kẽ su poštene i kẽ se u napridak skrbidu, sve to lipo donesu, ali ji ima ne-poštene, pak to ostane kod ñi na uvike. Žene jim se odgražadu: 'Nego, neka ju

neka, vrag ju dal ciganski, neka mi dõjde u kuću: ja ću se s nõm pognat: hiľadu ću joj lopatu dat! Takova ciganica ne doidi u kuću jedno vrime, ali itako kašnje dõjde; planinka ju ošpota, a ona se prića, da je zaboravila i da će donest, pa tako ostane na uvik« (Božićević, 1906.: 209). Prosjaćenje je bio ozbiljan problem za državne i lokalne vlasti koje su ga zakonima i naredbama pokušavale spriječiti (Smrekar, 1902.: 321-323).⁵ Seljak iz Gorskoga kotara 1908. u *Riječkom novom listu* (6.10. 1908., br. 237.: 2) piše kako Romi »...čitave dane obilaze kućama, naravno u razdielima, kao da jedno za drugog ne znadu, a to za to, da što više darova u novcu i naravi postignu. To je odviše često i odviše traje to prosjaćenje, pa bi mu polit. oblast morala stati na vrat«.

Velik je dio seljaka negativno percipirao Rome zbog čestih krađa i prijevara, kojima su bili žrtvom. U velikom su broju novinskih članaka »lukavi i prijetvorni Romi« uspjeti prevariti naivne i lakovjerne seljake. Sami naslovi tih članaka, sugeriraju, u određenoj mjeri, percepciju Roma kao iznimno spretnih i bezobzirnih lopova i varalica. Primjerice »Nasamarili ga cigani«, »Prevejana ciganka«, »Ciganka prevarila seljanku«, »Ciganska posla«, »Ciganska tatska družba«, »Ciganska prevara«, »Prevarile ju ciganke«, »Prefrigana ciganka«. Često su to opisi Roma koji su sa seljacima zamjenjivali krivotvorene (»uklete«) novce ili seljacima otkrivali mjesto zakopanog (»prokletog«) blaga, a za protuvrijednost seljaci su im davali manju vrijednost važećeg novca. *Riječki novi list* tako 21. ožujka 1905. (br. 80.: 2.) u članku »Tražio zakopano blago« piše o Romu Mišku Nikoliću, koji je uspio uvjeriti seljaka Josipa Vidakovića kako zna gdje je novac kojeg »ne može niti jedan ciganin izkopati, jer je ciganski knez izrekao nad njim prokletstvo. Drugi čovjek može novac podići i biti će sretan čovjek«. Kad je Vidaković pristao i platio Nikoliću desetinu vrijednosti novca za točnu lokaciju »blaga«, otišao na tu lokaciju i počeo »kopati i prignuo se da digne jedan oveći kamen, pustio se je cigan u bieć, te što su ga noge nosile potrćao prema Savi«. *Obzor* pak 14. lipnja 1902. (br. 135.: 6-7) izvještava kako je Rom Jovo Nikolić, preko svoje žene Roze, ponudio seljaku Stjepanu Marćecu da za vrlo nisku cijenu kupi mnogo vrednije ukradeno srebro. I sutradan Marćec pristane i plati ugovorenu cijenu. No »u taj čas, kao po dogovoru dodju pod šator razni cigani... podigoše viku, a najviše Jovo Nikolić, koji je upriličio prizor, kao da mu je žena Roza pogazila vjeru i hineći ljubomornost, izlupao je svoju ženu, doćim je Marćec pobjegao ostavivši ciganima sav novac. Jovo Nikolić pobjegao je nato iz one okolice doćim je Roza Nikolić po oružnicima uhićena i predana sudu u Velikoj Gorici«.

Lukavim i spretnim varalicama spominju se Romkinje, koje su proricale sudbinu i za takvu uslugu zahtijevale novćanu nagradu od naivnih seljanki, koje prijevaru

⁵ U slučaju uhićenja zbog prosjaćenja propisana kazna je bila zatvor od osam do tri mjeseca, a Zemaljska vlada pri donošenju naredbe o sprječavanju prosjaćenja od 10. travnja 1883. poziva se na rašireno organizirano prosjaćenje u Istočnoj Slavoniji. Naravno, nisu samo Romi prosjaćili, no njima je to često bilo izvorom prihoda (naćin preživljavanja) i ova se naredba odnosila i na njih (Smrekar, 1902.: 321-322).

uvijek prekasno shvaćaju da bi je spriječile. Prevarene se seljanke zatim žale policiji koja optuženu Romkinju vrlo često »privedu pravdi«. *Riječki novi list* (25. 5. 1905., br. 124.: 2) donosi vijest o mladoj seljanki koju su dvije Romkinje uvjeravale »kako joj one mogu pribaviti dobra muža za udaju, ali treba da ih u to ime i nagradi. Ali ako se bude uztezala i ustručavala, neka znade, da će je vještice odnieti k vilama, koje da će je zatvoriti kroz 9 godina, a da se neće moći kući vratiti, jer ne će moći uteći... (Seljanka, op. D. V.) je u to sliepo vjerovala, te cigankama dala što je u kući našla... primila je od varalica neki omot, koji je u džep spravila, na što je njoj pozlilo, te jedno vrijeme nije ništa za sebe znala... napokon svojoj materi kazat morala, kamo su došle nestale stvari«. Slično čitamo u *Obzoru* (8. 1. 1900., br. 5.: 3) o Romkinji Kati Balinović iz Negoslavaca, koja »kao i svaka druga ciganka bavi se prosjačenjem i gatanjem iz karata, ali druge ciganke teško da su prepredene kao ona. Prije dva mjeseca, među ostalim, došla je i u kuću Mande Sotinac, vrlo praznovjerne žene. Ovoj se dopade gatanje i ona se povjeri ciganki, da joj je zet velika pijanica i da u pijanstvu zlostavlja svoju ženu, njezinu sestru. Ciganka obeća da će vraćanjem izliječiti zeta od pijanstva... ovako gatajući, zaludila je svoju žrtvu sasvim i po tome sve polako od nje izmamila svega i svačega, pa najposlije i gotovih novaca... tako je seljanku oštetila za nekih 58 for. i ova je morala da čuti, jer se bojala od muža. Sad, kad se ipak osvjedočila, da ju je ciganka prevarila, prijavila je stvar oružnicima, i ovi su pronašli sve stvari kod ciganke«.

Seosko stanovništvo posebno je pazilo na svoju djecu pri dolasku nomadskih Roma, zbog uvjerenosti kako Romi kradu i sakate djecu, koju zatim koriste kao prosjake. *Riječki novi list* donosi u srpnju 1910. opširan članak o otimanju i sakaćenju djece koje su Romi počinili u Srbiji. *Obzor* (4. 2. 1901., br. 28.: 3) pak izvješćuje kako je »pratilo ovdašnje redarstvo (na području Sunje, op. D. V.) jednu djevojčicu od 6-7 godina u njeno zavičajno mjesto. Kako sam osobno čuo od tog dieteta pripoviedati, rodom je iz Dalmacije... te da su je cigani sobom odneli, koji da su u Vrbanji u zatvoru. Djevojčici su bezdušni cigani jedno oko sa vatrom izkrvarili, a sigurno bi postepeno i drugo, da se nije stvar otkrila«.⁶

Rome se je isticalo kao vješte trgovce, ali i kradljivce konja. *Riječki novi list* (29. 4. 1910., br. 102.: 2) piše kako je jedan Rom uspio prevariti seljaka, zamijenivši svoga starog i bolesnog za seljakova mladog i zdravog konja te uz to izmamiti od seljaka »15 kruna gotova novca i 40 kruna, koje je Grbavac (seljak, op. D. V.) ostao dužan Gomanu (Romu, op. D. V.) kao pridav uz konja«.

⁶ Ova vijest o romskoj otmici i osakaćivanju djeteta, slična je opisu Josipa Horvata u knjizi »Živjeti u Hrvatskoj«, kako su Zagrepčani za vrijeme vožnje vlakom ugledali »kraj mosta (Savskog mosta, D. V.) u vrbiku ciganske šatore. Ne gledati tamo! To su Cigani, koji kradu djecu, pa je oslijepe i vodaju po sajmovima da prose krajcaru!« (Horvat, 1948.: 13.).

5. Društveni i kulturni odnosi seoskog stanovništva Hrvatske i Slavonije prema Romima, 1900.-1910.

Pod društveno-kulturnim odnosima u ovom radu razumijevamo način kako se je domicilno seosko i romsko stanovništvo uzajamno doživljavalo i odnosilo, a posebice kakva je bila njihova međusobna rodbinska, religijska i društvena povezanost. U raščlambi ovih odnosa valja uzeti u obzir velik utjecaj praznovjerja seljačkoga stanovništva na njegov odnos spram Roma, dobrim dijelom i zato što je većina seljaka bila neobrazovana.

Praznovjerje se očitovalo u percepciji Roma. Seljaci su shvaćali romska migracijska kretanja prokletstvom cijeloga njihovog naroda i time obrazlagali »stalno lutanje« Roma. Rade Bosnić (Arhiv Odbora, sign. 127c.: 478) navodi kako je »narod« na banijskom prostoru vjerovao da je Rome prokleo car Firann, a Stjepan Žiža – opisujući narodno vjerovanje na području Sušaka – ističe: »narod pripovijeda od ciganah, da cigani su ukovali četiri čavle za propeti Isusakrsta, a tad da je doša (Rom, op. D. V.) i u kuca jedan čava« (Žiža, Arhiv Odbora, sign. SZ 72.: 23-24).⁷ Vatroslav Rožić (1907.: 263) opisujući narodni život u Prigorju, ističe strah seljaka od Roma: »naši ljudi bižidu od ciganov, a žene i deca ih se bojidu; zločestu decu plāšidu, da ji bu cigan odnésal, i če vídidu, da ide kakov bógec, ki je mrskí, podrāpan i zamāzan, mām míslidu, da je cigán ali cigańica, pak bižidu i skrijedu se kam, da 'ji ne najde«. Osobito zanimljiv slučaj donosi *Riječki novi list* (17. 9. 1910., br. 223.: 2) u članku o napadu seljaka na dva Roma koji su se odlučili stalno naseliti u njihovu selu (u karlovačkom kotaru). Seljaci su vjerovali kako »ciela občina ne bi imala sreće i da bi svake godine tuča sve potukla kada bi se u njoj stalno nastanili cigani«.

Seosko se stanovništvo dvojako odnosilo prema Romima, razlikujući stalno naseљene od nomadskih koji su prolazili njihovim selom (kratko se zadržavši). Seljani su stalno naseљene Rome često nazivali »domaćim« ili »bijelim« ciganima, a većina ih je živjela na samim granicama sela u trošnim zemunicama. Lovretić (1897.: 371) u opisu sela Otok (u blizini Vinkovaca) bilježi: »U našem selu imade cigani domoradaca; imadu svoje kuće, neki samo čatrle (slabe kućice), a neki imadu i zidane kuće«. »Domaći cigani« razlikuju se od nomadskih po vanjskim fizičkim obilježjima, vrsti zanimanja i običajima. Milan Lang (1912.: 204-205) primjećuje takve razlike među Romima na području Samobora: »Od stalnih cigana su opet dvije vrste; jedni nose cigansko i varoško odijelo, bave se trgovinom konja i dakako – glavnim svojim zanatom, prevarom i krađom. Ipak ne počinjaju u našoj okolici većih krađa. Oni su crni i kuštravi... Druga je vrsta u našoj okolini stalnih

⁷ Clébert navodi slična romska vjerovanja o njihovu prvom prokletstvu radi kovanja čavala za Kristovo raspelo, dok župnik Franjo Ivanišević piše kako na prostoru Poljica »kaže narod, da su oni (Romi, op. D.V.) prokleti od Boga, nikad da ne mogu opstat puno u jednom mjestu. Stoga se i reče skitalici: nikad mu mira, skita se po svitu ka' ciganče« (Clébert, 1967.: 14-17; Ivanišević, 1904.: 274).

cigana nešto bjelje kože (*beli cigani*), nosi doduše seljačko odijelo, ma ipak nekako na svoj način. Kosu šišaju i češljaju kao i drugi seljaci. Oni, osobito žene čiste su i uredne. Imadu svojih stalnih prebivališta, hrane svinje i trguju njima... pohode nas kadšto i strani cigani, od ovih dolaze najviše koritari, jadni i poderani siromasi. Donesu ovamo na prodaju svoja korita i zdjele, što su ih izradili... Još nas pohode kadšto i cigani kotlari. Ovo su otmeni i bogati cigani... Visoki su i stasiti... Ne ostaje dugo kod nas, po koji dan, pa se sele opet dalje.⁸

Seoski je puk smatrao domaće Rome dijelom svoje zajednice. Domaći Romi su se sjedilačkim načinom života, preuzimanjem običaja većinskog seoskog stanovništva, obavljanjem različitih obrtničkih i trgovačkih usluga uklopili u svakodnevni život sela. Bogdan Krčmarić (Arhiv Odbora, sign. SZ 98.: 92) bilježi kako je u ličkom selu Smiljani Rome teško razlikovati od seljaka, jer se Romi »nose i češljaju, kao i drugi seljaci, dapače se mnogi Ciganin ne može po vanjštini razlikovati od obližnjeg seljaka«. Upravo takvo romsko uklapanje u seosku zajednicu omogućilo je održavanje dobrog odnosa sa seljacima. Lovretić (1897.: 371) slično primjećuje u slavonskom selu Otok: »naši ljudi dobro se slažu s ciganima. Ne će cigo krast u svom selu, jer zna, da će ga seljani pozlobit. Evo, kako cigo kaže: 'Nemoj *kradit* svoje selo: kradi tude selo'. U tom se citatu razabire određena razina svijesti Roma o pripadnosti lokalnoj zajednici, koja se iskazuje zaštitom svojeg sela od krađe.

Nomadske Rome seosko je stanovništvo doživljavalo strancima. Osobito ih je uznemirivao njihov fizički izgled, komuniciranje stranim (npr. mađarskim ili rumunjskim) jezikom te česte optužbe za krađe i prijevare. Božićević piše o strahu pred nomadskim Romima iz Mađarske, koji ljeti dolaze u selo, te »se ji narod jako boji, najmer dica: jer se bojidu, da ne bi upalili ili ukrali, a još velidu, da i dicu krađu. A ružni su to cigani; jer nosidu dugačke lasi, pak još gore izgledadu, nego i jesu. Mađarske ciganice gatadu na karte i na dlani, ali se po tem tega malo pomoredu: jer veli svit: 'ak zna gatat, zač ne bi sebi nagatala, da bude bogata, pak ne bi tudaj kopala svitu oči i vuši ranila'« (Božićević, 1906.: 210).

Seosko stanovništvo uspoređivalo je Rome s još jednom manjinskom skupinom – Židovima, što na određen način sugerira sličnost u seoskom poimanju tih dviju manjina. Nepotpisan autor u *Domu* (9. 8. 1901., br. 15.: 14) piše: »Cigani su takav narod – kao i Židovi – koji se nikako ne mogu pripitomiti i udomaćiti u tudjoj zemlji, u kojoj dodju«. Ili: »I Židovi i Cigani su se raztepli po svijetu – ali nisu propali, jer je i dan današnji Židov Židovu i Cigan Ciganinu brat, oni zajedno drže, oni su jedno, pa gdje god se nastanu. Oni su se rasipali i raztepli, oni nemaju ni

⁸ Slično primjećuje Nikola Novaković opisujući selo Staro Štefanje u čazmanskom kotaru, pri čemu razlikuje četiri vrste romskih plemena, osim prema načinu života (sjedilački ili nomadski), i po zanimanju. On razlikuje Domaće Cigane (sitni kovači, stalno naseljeni), Ličke Cigane (kovači, nomadi), Koritare (obrađuju drvo, nomadi) i Čergaše (nomadi, trgovci konjima) (Novaković, Arhiv Odbora, sign. SZ 110c.: 539.-552.).

svoje vlade ni svoje države, ali oni su još uvijek narod; u svakoj još živi ona stara duša, po kojoj se poznaju; jedna im je krv u srcu, pa srce još udara jednomu za drugoga – još su oni svoji» (*Dom*, 27. 3. 1902., br. 6.: 8). Seljaci su obje ove skupine slično doživljavali manjinskim stanovništvom bez države ali s očuvanom tradicijom i slično se spram njih odnosili.

No, možda ponajbolje o kvaliteti odnosa seoskoga i romskog stanovništva govore njihovi stavovi prema međusobnom rodbinskom povezivanju. Većina seljaštva držala je sramotom ženidbeno se povezati sa Romima: ženidbu pripadnika tih dviju zajednica smatralo se tabuom. Badovinac (Arhiv Odbora, sign. SZ 17.: 40.) bilježi za Žumberak kako »ciganicama ne bi se naš oženio, da mu dade sve novce... a niti naša (djevojka ne bi se udala za, op. D. V.) cigana«. Božićević (1906.: 209.) notira s prostora Like: »naši se ljudi ne ženidu s ciganicama, a niti naše žene ideđu za cigane; jer 'kukavan je on čovik, ki spadije na to, da mōra oženit ciganicu, ili ženska, ka ide za cigana'. To je velika sramota. Cigani se ženidu med sobom, a najviše su nepozakoñeni«. Unatoč takvim stavovima seoskog puka, sakupljači su zabilježili nekoliko slučajeva ženidbenog povezivanja pripadnika romske i domicilne zajednice. Tako Bogdan Krčmarić (Arhiv Odbora, sign. SZ 98.: 92.) za ličko selo Smiljani izvještava: »Ima ih (Roma, op. D. V.) koji žene i domaće djevojke«. Kotarski (1917.: 75) pak za zagorsko selo Lohor ističe: »Prije pedeset godina dvojica se naših oženili dvjema ciganicama, ali više nijednog nije u životu«. Novaković (Arhiv Odbora, sign. 110c.: 542.) piše: »naši domaći cigani se ženiju izmed sebe, nu dogodi se da uzme cigo i našu curu seljanku, al je ta sirota koje nitko neće, pa se uda i za cigana samo da se pobrine«. Tomec (Arhiv Odbora, sign. SZ 18.: 209.) slično navodi za Virje: »Cigani se žene sami med sobom s druge sel, no za čudo celom Virom ve dve leti oženil je jedan ciganski vdovec našo dekle, dabome svoju susedo«.

Međutim, ženidbeno je povezivanje seljačkoga i romskog življa bilo vrlo rijetko i uglavnom ga se smatralo društvenom sramotom. »Domaći Romi«, prihvativši običaje seoske zajednice, uspjeli su premostiti svojevrstan društveni jaz između tih dviju zajednica, što je omogućilo međusobno rodbinsko povezivanje. Nisam naišao na ijedan primjer rodbinskog povezivanja seljaka s nomadskim Romima, što se može objasniti činjenicom da su ti Romi govorili stani jezik, ponašanjem odudarali o seoskog standarda i odbijali prihvatiti običaje seoske zajednice. Budući da je većina seoskog življa Rome doživljavala lukavim varalicama i lopovima te otmičarima djece i prosjacima, smatralo ih se, sukladno tome, određenom opasnošću za njihovo selo, pa je rodbinsko povezivanje bilo moguće samo s asimiliranim Romima (»domaćim Romima«). Nomadski su Romi bili neželjeni stranci.

6. Odnos Roma spram seoskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji, 1900.-1910.

Iako je nedostatak ove analize odnosa Roma prema seljacima nepostojanje neposrednih romskih povijesnih izvora, raščlamba je toga odnosa moguća pomnom analizom dostupnih izvora. Ona omogućuje uvid kako su Romi, koji su se

odlučili stalno naseliti, uspjeli u određenoj mjeri prilagoditi svoja društvena (primjerice jezik i vjeru) i ekonomska (npr. odabir zanimanja) obilježja lokalnoj seoskoj zajednici. Poznavanje lokalnog jezika Romima je omogućilo bolju komunikaciju s domicilnim stanovništvom u međusobnim ekonomskim odnosima (trgovanje, zabavljanje – gatanje, sviranje, plesanje), te rješavanje pitanja dolaska i prolaska određenim područjem. Zbog takve prilagodbe lokalnim (i širim) zajednicama, nastali su mnogobrojni romski dijalekti (Liégeois, 1987.: 29-37; Clébert, 1967.: 223-228; Đurić, 1987.: 267-269). Božićević (1906.: 209-210) piše kako u Šušnjevu selu i Čakovcu »cigani govorišu kod i naš narod, samo ča onako malo zatežu po ciganski. Znađu i svoj ciganski govor. Kadi su cigani dugle na kvartiru, tote bi dō užal navučit čagodre ciganski govorit i parlakat, ali ne govori nigdēr, van ako kome pripovida, kako se ča veli na ciganski«. Slično navodi Lukić. U selu Varoš Romi »govore među sobom ciganjski, a med svitom racki: oće li dvojca da kog namažu, govoru obadva jezika« (Lukić, 1924.: 154). U Virju pak Romi »govore našim jezikom, i ciganskim jezikom, ali ga ne razme on cigan rumunj koritar, govore za silu u trgovinu više jezikov, madjarski, talijanski, nemški, ali na pijaci najviše govore ciganjski« (Tomec, Arhiv Odbora, sign. SZ 18.: 209). Međutim, većina je Roma – unatoč asimilacijskom pritisku lokalne (seoske) zajednice, uspjela očuvati svoj jezik, a time i kulturnu posebnost.

Slijedeći osobina društvenosti koju su Romi prilagodili, jest njihovo prihvaćanje prevladavajuće vjere na području na kojem žive (Liégeois, 1987.: 60-63). Nisam našao podatak o vjerskoj strukturi Roma u popisima stanovništva iz 1900. i 1910., već samo u popisu stanovništva iz 1880. Prema tome popisu, većina popisanih Roma bila je pravoslavne (72,17%), a ostali katoličke vjere (27,83%). Valja istaknuti kako nije bio zabilježen nijedan Rom nepoznate vjeroispovijesti ili bez vjere. Romska pravoslavna vjerska orijentacija može se objasniti time što ih je najviše živjelo na području srijemske i virovičke županije u kojima je bilo najbrojnije stanovništvo pravoslavne vjere. S obzirom da je većina Roma živjela na tom prostoru, veliki ih je broj, prihvaćajući dominantnu vjeru lokalnoga (seoskog) područja, prihvatio pravoslavnu vjeru (Popis žiteljstva 1880.: 22-41, 70-71).

Opisujući odnos Roma prema vjeri u zagorskom selu Lobor, Kotarski (1917.: 75.) iznosi: »Cigani vjere su katoličke, crkvu nikad ne polaze, žene se 'pod verbatim'«. Slično čitamo u *Podravcu* (29. 4. 1902., br. 7.: 4): »...prave stalne vjere u ciganina nema. U kakovu je mjestu, takovu si odabere vjeru, a poznato je, da si diete krsti i po više puta, ali ne kuma i kumice radi, već radi krsnih darova«. Ovi navodi pokazuju kako Romi tek nominalno prakticiraju vjeru, što posebno dolazi do izražaja kod ženidbe »pod verbatim«. Ovdje se nameće pitanje odnosa Katoličke crkve i Roma, tj. kako je Katolička crkva, ali i državne (i općinske) vlasti, pristupala pitanju nezakonitih brakova u Roma.⁹

⁹ Koliko je autoru poznato ne postoji hrvatska znanstvena analiza odnosa Roma s Katoličkom i Pravoslavnom crkvom na području Hrvatske. Istraživanja tih odnosa uvjet su potpunijeg razumijevanja povijesti i kulture romske manjine na području Hrvatske.

No, unatoč djelomičnu prilagodivanju seoskoj zajednici, Romi su zadržali vlastitu društvenu osobitost, što potvrđuje organizacija njihove zajednice na određenu prostor. Romsko pleme na određenom prostoru (primjerice, u selu) imalo je vođu, koji je često nazivan »knezom«. Uloga je kneza, osim upravljanja romskom zajednicom, održavanje veza s lokalnim stanovništvom i vlašću kao predstavnika romske zajednice (Horvat, 1942.: 749). Lang (1912.: 205) o jednomu romskom knezu piše: »Glava naših cigana je neki Mikula. Njega sluša sva ova ciganska svojta. On ih pomaže novcem, a posuđuje ih uz masne kamate i seljacima. Kažu, da ima u njega preko dvadeset tisuća forinti«. Kotarski (1917.: 75.) slično bilježi: »k nama dolaze dvie familije: Nikolići i Mrazovići, imaju šest šatora«. Takva je razina sumnjičavosti izraženija u nomadskih, nego u asimiliranih (»domaćih Roma«), jer nomadski način života uključuje samo nužnu komunikaciju s domicilnim (seoskim) življem. Jednu razinu nepovjerenja nomadskih Roma spram seoskog stanovništva Kotarski (1917.: 75) opisuje riječima: »svoje ime ciganin ne će nigda kazati, meni veli tako, drugome onako«.

Zbog takve razine nepovjerenja, događali su se nasilni sukobi. *Riječki novi list* potkraj lipnja 1910. donosi vijest »da su cigani (romsko nomadsko pleme, op. D. V.) otvorili vatru kod meje na lugare i šumare, koji su ih htjeli odalečiti od mjesta, na kome su se bili utaborili. Iz Sušaka i Hrasnice pošli su žandari na cigane«. Posljedica sukoba bila je pogibija jednoga Roma koji je bježao od žandara (*Riječki novi list*, 28. 6. 1910., br. 153.: 2 / 29. 6. 1910., br. 154.: 2).

Veliko seljačko nepovjerenje i predrasude prema Romima, čiji su korijeni bili u tome što je seosko stanovništvo Rome doživljavalo lijenčinama, lukavim varalicama i lopovima (pri čemu nije uzimalo u obzir činjenicu da je žrtvom lukavih romskih varalica ponajprije bilo zbog vlastite naivnosti i pohlepe), prouzročilo je da su seljaci (uz podršku ili pomoć lokalnih vlasti) katkad izrazito nasilnim reakcijama pokušalo riješiti »cigansko pitanje«. Seljaci su pismima dnevnim listovima pozivali državne i lokalne vlasti na sprječavanje prosjačenja i skitnje, ističući potrebu kolonizacije Roma (*Riječki novi list*, 6. 10. 1908., br. 237.: 2.; Fancev, 21. 11. 1912.: 3.). *Riječki novi list* 15. siječnja 1901. (br. 12.: 2.) prenosi pismo »jednoga Goranina« koji predlaže ovaj način iskorjenjivanja Roma: »svako diete koje Cigan-ka porodi imalo bi odmah redarstvenim putem smjestiti u prvo pohranilište, tako da ni mater nebi znala gdje je diete, niti diete čije je. Stara generacija bi s vremenom izumrla, a mladjeg naraštaja ne bi bilo i tako odoše Cigani bez traga«. ¹⁰ U lokalnom listu Vinkovci i okolica zabilježeno je 3. travnja 1910. (br. 14.: 2) kako je »jedan seoski načelnik izdao zapovijed, da se svi Cigani, koji u njegovo selo dođu imaju ošišati i odsada ih nema ni blizu tom selu«.

Seljaci su nerijetko i nasilno reagirali, oslanjajući se na pomoć lokalnih redarstvenih i političkih vlasti. *Obzor* 25. svibnja 1901. (br. 120.: 4, 6) donosi vijest o nasil-

¹⁰ Slične se pokušaje asimilacije Roma u Habsburškoj monarhiji neuspješno provodilo u drugoj polovici 18. stoljeća (Matasović, 1928.: 200-201).

nom rastjerivanju Roma iz sela Bukevlje koje je predvodilo lokalno vatrogasno društvo: »Prije nekog vremena doklatilo se u Bukevlje mnogo kola tih crnih besposlica, i to sa preko 30 obitelji, koji u kratko vrijeme počinise seljanima mnogo štete, pasući konje noću, gdje im se svidjalo, a uz to dakako kradji nije bilo kraja. Pošto ne bijaše nade, da će se te besposlice tako brzo dalje odseliti, jer im je boravak godio u vrbiku kraj Save... a nalogu mjestnih starješina, da se udalje, ne htjedoše udovoljiti, to se zapovjednik vatrogasnog društva dosjeti, da bi dobro bilo, cigane sa vatrogascima protjerati. Jedne večeri, upravo u nedjelju, dade zapovjednik vatrogasnog društva po trubaču znak vatrogascima. U kratki čas strčaše se vatrogasci, a s njima i dragi narod na nasip... priskočiše vatrogasci, i prerezavši konope na ciganskim šatorima, pokupiše šatore i druge stvari, te pobacaše na ciganska kola. Tu je bilo cike i vike, smieha i dječje vriske, nu vatrogasci se ne dadoše smesti, već pokupiv sve, i pripregnuv pod kola ciganske konje, odpratiše čitav tabor cigana sve do medje susjedne općine. Od tog dana cigani se više ne pokazaše u naše mjesto«. Sličnu vijest donosi *Riječki novi list* 29. lipnja 1910. (br. 154.: 2.) pišući o intervenciji redarstvenih snaga nakon sukoba »domaćih« i »stranih« (nomadskih) Roma u kojem su redarstvenici ubili jednog Roma. Nasilne su reakcije seoskog življa u pravilu bile uperene protiv nomadskih Roma.

7. Zaključak

Istraživanje odnosa između seoskoga i romskog stanovništva na prostoru Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1900. do 1910. provedeno je analizom rukopisne zbirke Arhiva Odbora za narodni život i običaje, dnevnih listova *Obzor* i *Riječki novi list* i tjednika *Doma* te relevantne literature. Analiza je pokazala međusobnu ekonomsku, društvenu i kulturnu povezanost dviju zajednica, a njihov se odnos temeljio upravo na tim poveznicama. Romi su se svojim obrtničkim, trgovačkim i zabavljачkim zanimanjima te prihvaćanjem religije i jezika domaćega stanovništva uspjeli uklopiti u gospodarski i društveni život seoske zajednice. Međutim, većina seljaka je – zbog praznovjerja i predrasuda – negativno doživljavala Rome i odnosila se spram njih kao spram lukavih varalica, prosjaka, lopova i nasilnika, poglavito prema nomadskom dijelu romske manjine. Poradi toga, seljaštvo se malokad rodbinski povezivalo s Romima, držeći to svojevrsnim društvenim tabuom te je pribjegavalo i nasilju prema pripadnicima ove etničke zajednice. Romi su se, dijelom zbog takva odnosa, zatvarali u svoje zajednice i običaje, te živjeli kao neobrazovan, siromašan i marginaliziran dio društva.

Istraživanje je, barem djelomično, odgovorilo na upit jesu li Romi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i početkom 20. stoljeća bili integrirani u hrvatske seoske zajednice. Ustanovili smo neke elemente integriranosti poput zanimanja, jezika i religije, ali i separiranosti (izdvojenosti), na što upućuju predrasude, isključivost određenih zanimanja i onemogućivanje sklapanja brakova. Romi su u stanovitoj mjeri odabirali zanimanja, ponajvećma usmjerena na zadovoljavanje potreba seljačkih gospodarstava i kućanstava te zabavnog života sela, što ih je ekonomski povezivalo sa seoskom zajednicom i obratno, tj. dvije su zajednice uspostavile i eko-

nomsku vezu i razmjenu. Obnašajući, pak, zabavljačke usluge, Romi su uspjeli uklopiti neke elemente vlastite kulture u seosku, pa su ove dvije zajednice bile i kulturno povezane. Točnije, prilagođivanje zanimanja zadovoljavanju potreba sela, dvojezičnost i prihvaćanje vjere prevladavajućeg dijela mjesnog seoskog življa svjedoče o velikoj prilagodljivosti Roma seoskoj zajednici, ali istodobno i o njihovoj težnji da održe vlastiti jezik i kulturu. Stalno naseljeni Romi (»domaći Romi«), u izvjesnoj su se mjeri uspjeli uklopiti u seosku zajednicu, prihvaćajući dio njezinih običaja, a pritom zadržavši svoju kulturnu posebnost. Nomadski su Romi odbijali integraciju jer je protivna njihovu načinu života.

Seljaci su lakše (ekonomski i društveno) komunicirali s dijelom asimiliranih (»domaćih«, stalno naseljenih) Roma, dok je odnos spram nomadskih Roma često bio i nasilan.

Potpunije će odgovore dati tek sveobuhvatnija istraživanja. Pitanje integracije romskog stanovništva u hrvatsko društvo danas je vrlo aktualno, što nalaže poduzimanje znanstvenih napora za upotpunjavanje slike o povijesti i kulturi romske manjine na području Hrvatske.

Izvori

1. Bosnić, Rade (1909.): Selo Gage. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 127c.: 477-480.
2. Božićević, Juraj (1906.): Narodni život u Šušnjev selu i Čakovcu. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 11 (1906): 208-210.
3. Cajnko, Valentin (1896.): Pitomača u hrvatskoj Podravini: ženidbeni običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 1 (1896): 180, 182.
4. Dom: list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk, Zagreb, 1900.-1910. (9 priloga)
5. Ivanišević, Franjo (1904.): Polica. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 9 (1904): 274.
6. Kotarski, Josip (1917.): Lobar. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 21 (1917): 75-77.
7. Krčmarić, Bogdan (poslije 1911.). Etnografska građa iz Smiljana. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 98.: 92-93.
8. Lang, Milan (1912.): Samobor. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 17 (1912): 204-205.
9. Lovretić, Josip (1897.): Otok. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 2 (1897): 370, 371.
10. Lovretić, Josip (1902.): Otok. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 7 (1902): 120.
11. Lukić, Luka (1924.): Varoš. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, knj. 25 (1924): 153-155.
12. Novaković, Nikola (1903.-1904.): Staro Štefanje. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 110c.: 539-552.
13. Obzor, dnevnik, Zagreb, 1900.-1910. (50 priloga)
14. Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji (1883.). – Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured.

15. Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (1914.). – Zagreb : Kraljevski zemaljski statistički ured.
16. Riječki novi list, dnevnik, 1900.-1910. (33 priloga)
17. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. I. (1905.) (1913.). – Zagreb : Kraljevski zemaljski statistički ured.
18. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. II (1906.-1910.) (1917.). – Zagreb : Kraljevski zemaljski statistički ured.
19. Tomec, Josip (1898.-1903.). Virje. Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 18.: 209-210.
20. Žiža, Stjepan (1881.-1899.): Gradivo za narodni život (Sušak, Rovinjsko selo). Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 72.: 21-24.

Literatura

1. Andrejić, Ljubomir (1970.): Prilog bibliografiji o Ciganima. – *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, Beograd, 33 (1970): 209-270.
2. Bilandžić, Dušan (1999.): Hrvatska moderna povijest. – Zagreb: Golden marketing.
3. Clébert, Jean-Paul (1967.): Cigani. – Zagreb: Stvarnost, str. 223-228.
4. Đurić, Rajko (1987.): Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće. – Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 267-269.
5. Fancev, Franjo (1912.): Iz prošlosti i sadašnjosti cigana. – *Narodne novine*, Zagreb, 16. 11. 1912., br. 266.: 3. / 18. 11. 1912., br. 267.: 3. / 19. 11. 1912., br. 268.: 3. / 20. 11. 1912., br. 269.: 3. / 21. 11. 1912., br. 270.: 3.
6. First-Dilić, Ruža (1985.): Izbor iz bibliografije radova o Romima. – *Sociologija sela*, Zagreb, 23 (1985) 87/90: 99-106.
7. Gundrum, Fran S. (1914.): Cigani i inostranci nestalna boravišta. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 36 (1914) 5: 262-266.
8. Horvat, Josip (1984.). Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941.: zapisci iz nepovrata. – Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
9. Horvat, Viktor; Skok, Petar; Širola, Josip; Medven, Antun (1942.): Cigani. – U: Mate Ujević (ur.): *Hrvatska enciklopedija*, sv. III. (Boja-Cleveland), 748-751.
10. Hrvatić, Neven (1996.): Romi u interkulturalnom okružju. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 5 (1996) 5-6 (25-26): 913-933.
11. Hrvatić, Neven; Suzana Ivančić (2000.): Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 9 (2000) 2-3 (46-47): 251-266.
12. Leček, Suzana (1993.): Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća. – *Radovi*, Zagreb, 26 (1993): 123-150.
13. Liegeois, Jean-Pierre (1987.): Gypsies and Travellers. – Strasbourg: Council for cultural co-operation, pp. 29-37, 60-63.
14. Maticka, Marijan (2002.): Povijesne okolnosti evolucije seljačkog posjeda u Hrvatskoj u 20. stoljeću. – U: Maja Štambuk, Ivan Roglić i Anka Mišetić (ur.): *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 179-195.
15. Matasović, Josip (1928.): Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma. – *Naša starina*, 7 (1928) 2: 200-201.
16. Mirković, Mijo (1985.): Ekonomska historija Jugoslavije. – Pula: Čakavski sabor; Istarska naklada ; Rijeka: Otokar Keršovani; Centro di ricerche storiche, str. II., 22-25.

17. Mohorovičić, Andrija (1988.): Stota obljetnica Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. – U: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888.-1988.* – Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 5.
18. Naši cigani. – *Vinkovci i okolica*, 3. 4. 1910., br. 14.: 1-2.
19. Nešto o ciganima. – *Podravac*, 29. 4. 1902., br. 7.: 3-4.
20. Pongrac, Zvonimir (2003.): Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma). – Zagreb: Hrvatski helsinški odbor ; Profil international ; Centar kulture Roma Hrvatske Romano Centro, str. 83-84.
21. Radović, Ljubica (2000.): Popis knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990. do 2000. godine u Republici Hrvatskoj. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 9 (2000) 2-3 (46-47): 337-344.
22. Smrekar, Milan (1902.): Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, knj. III. – Zagreb: Ignjat Granitz tiskara, str. 337-344.
23. Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan (1968.): Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914. – Zagreb: Školska knjiga.
24. Štambuk, Maja (2000.): Romi u društvenom prostoru Hrvatske. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 9 (2000) 2-3 (46-47): 197-210.
25. Vežić, Milivoj (1884.): Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom, sv. I. – Zagreb: Akademijaska knjižnica L. Hartmana, str. 93-95.
26. Vojak, Danijel (2004.): Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910. – *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 36 (2004) 2: 701-728.

From Rural Past

Preliminary communication

Danijel Vojak
Bregana, Croatia

Relations Between the Peasant Population and the Romany Minority in Croatia and Slavonia, 1900–1910

Summary

In this paper the author has described the relations between the Romany population and the peasant population in Croatia and Slavonija, 1900-1910. The author has analysed the manuscripts collected by archive of the Committee for people's life and customs of the Croatian academy of sciences and arts, daily newspaper *Obzor* and *Riječki Novi list*, weekly newspaper *Dom* and other relevant literature. He has also analyzed the data of census. Essential methodological insufficiency of this research is the fact that the authors of those sources were only Non-Roma. But the *lege artis* analyse of those sources gives valid conclusions. The research of relations between the dominant peasant population and the Romany ethnical community is one part of necessary scientific efforts for completion the knowledges about history and culture of the Romany minority in Croatia.

The relations between these two communities are marked by mutual distrust and suspicion based on superstition and prejudices of domicile peasant majority and existing social boundaries of Romany minority. Peasant population has perceived the Romany population as thieves, swindlers, loafers and immoral persons and that perception is based on many cases of Romany people deceiving peasants. Mutual marriages (conjugal relations) were more than rare, and socially proscribed as tabu. Relations between the peasants and the Romany population with a more permanent location of residence was more positive than the relations with nomadic Romany population. Romany population with a permanent location of residence have more openly communicated with the peasants and their relations are based on economic (eg. Romany trade and handicraft) and social (eg. music and fortune telling) relations. Nomadic Romany population, due to its closed social organization, minimally communicated with the peasant population.

Key words: Romany, peasant population, mutual relations, history, Croatia and Slavonia.

Received on: 28th June 2004

Accepted on: 1st December 2004

Du passé rural

Communication préliminaire

Danijel Vojak
Bregana, Croatie
e-mail: magdvoj@yahoo.com

Les relations entre la population rurale et la minorité des Roms en Croatie et en Slavonie, de 1900 à 1910

Résumé

Cette étude a pour but la recherche sur les relations entre la population rurale majoritaire domiciliée sur son lieu d'origine et la minorité des Roms en Croatie et en Slavonie au cours de la période allant de 1900 à 1910. La recherche est basée sur l'analyse de la collection manuscrite des Archives du Comité pour la vie et les coutumes populaires de l'Académie Croate des Sciences et des Arts, des quotidiens *Obzor* et *Riječki Novi list*, de l'hebdomadaire *Dam* et d'ouvrages adéquats; les données des recensements de la population sont aussi utilisées. Le principal inconvénient méthodologique de ces sources est que les auteurs ne sont pas des Roms. Cependant, une analyse minutieuse réalisée *lege artis* permet de tirer des conclusions valables. La recherche sur les relations entre la population rurale et la minorité des Roms fait partie des efforts scientifiques indispensables pour compléter les connaissances sur l'histoire et la culture de la minorité des Roms en Croatie. Les relations entre ces deux communautés sont marquées par une méfiance mutuelle suscitée par la superstition de la population rurale locale et par la caractère fermé socialement d'une partie de la minorité des Roms. La population rurale voyait les Roms comme des voleurs, des escrocs, des paresseux, des rusés et un rap-prochement familial réciproque comme une honte sociale (tabou).

Les Roms établis en permanence communiquaient plus ouvertement avec la population rurale; ils exerçaient divers métiers artisanaux, fournissaient des services commerciaux et ils adoptaient une partie des costumes et des traditions locales. La population rurale percevait incontestablement négativement et se comportait avec de forts préjugés à l'égard des Roms nomades qu'elle considérait comme étant tout à fait étrangers dans sa région. En raison de leur organisation sociale fermée, les Roms nomades réduisaient leurs communications avec la population locale à ce qui était indispensable et de caractère officiel, et ils étaient surtout soupçonnés de vols et de tromperies par la violence.

Mots-clés: Roms, population rurale locale, relations mutuelles, histoire, Croatie et Slavonie.

Reçu: 28 juin 2004

Accepté: 1er décembre 2004